

կաթնօղիկները՝ բոտ հայերեն բնագրին՝ «փրկութեան» յորդոր կը կարգար, ուստեղին թարգմանութեան մէջ փրկութիւն բառի տեղ «պաշտութիւն» էր գրուած. այսպէս եւ ուրիշ աղտաղումներ. Աւելացայցեք ասոր վրայ եւ այն՝ թէ Ալեիշիլի գիտմամբ չէր յիշած թէ քարտին ուղղուած էր ատմականայն առաջինը զաղծմաններուն (եւ ոչ թէ Ռուսահայոց), այն ժամանակ կ'մտնայր թէ ինչ կ'ուզէր հասցնել ուսու խմբագիրը... «Արձագանք» այս խորգտեսութեան աւելին վերին աստիճանի տեղին եւ իրաւացի խիտ յօդուածի մը մէջ, — որ տեղիս միւս ուսուլըագիրներու մէջ ալ թարգմանուեցաւ, — երեւան հանելով «Կառկասի» խմբագրին շարամանութիւնը, զգալի հարուած մը տուաւ անոր: Մի եւ նոյն ժամանակ Ալեիշիլի՝ ուղղելով օգուտ քաղել «Մշակի» եւ «Արձագանքի» մէջ տեղի ունեցած ներքին, մշտական բանականներէ, փորձեց «Մշակի» իր կողմէ գրուել եւ կեցծ, շուրջըթմական խօսքեր ուղղեց այս վերջինի հասցէին. բայց «Մշակ» բնականաբար զգուշացով ետ դարձուց այն խմբագրին փայլփայտն, որ Հայերես եւ Արցախներու մէջ որով ցանկէն վերջը, ջանք կ'անէր նոյն որովս փակել նաեւ Հայոց ներքին գրական կենտրոնի մէջ, ասրբեր նպատակով: Այս խրատէն ետքը Ալեիշիլի սոփականացաւ եւս կենտրոն հայերէն «կաթածելի» նմատոճ յօդուածներու թարգմանութիւն հրատարակելէ:

Բարձրանք, որ եթէ ոչ բոլորովին՝ գոնէ երկար ժամանակ ալ եւս առիթ չունենանք դառնալ այս խոդորին:

Տիգրան, 24 Յունիս / 6 Յունիս 1897:

Կ. ՏԻԻՐՆԱՆ

ԳՆԱԳՆՈՒԹԵՆ ՄՆԵՐԹԻ

«Իււզանդիոն» օրաթերթը, որուն, քանի մը պարագաներու մէջ բռնած ուղղութիւնը ապագայ քննադատութեան կը թողուին, զի մի գտնէ... — իր 202 թիւին մէջ, «Հանդէս ամօրեայիդ» պ. Մ. 2-ի մէջ ուսումնասիրութեան մասին դրած քննադատութեան վրայ կը յարակի յարուան ու միտք գաղափարով մը:

Պ. խմբագիրը սա կէտը թող լաւ գիտնայ՝ թէ անցած են այն բարեկալած ժամանակները ուր կը հաւատայինք միամտօրէն կեղծքներու եւ զղոյցներու որովք մեր ամէն կարգի համազումներու հիմունքը կը կազմէին, եւ որ ցաւալին է՝ մեր ազգ. դատարարականութեան խարխիւր նկատուած էին:

«Հանդէսիդ» մէջ գրուած, թարգմանուած, ու նաեւ մեծայարգ Միքայէլութեանց եւ ուրիշ ներքին հրատարակած՝ Աթուր զոյգին ու նմաններուն վրայք բնականօրէն մտադրութիւնները չենք ուզիր նորէն կրկնել, Միայն կը ցաւինք՝ որ պ. Մ. 2-ի այնպիսի գիտական կեղծքին մը մէջ, հակառակ երկարամեայ փորձառութեան, չէ կրցած օգ-

տալի գարուս գիտութեան ձեռք բերած արգիւնքէն:

Տխուր իրականութիւն: Այդ իբր Խմբագրի համարաւածները, այսօրուս օրս, գիտութեան աւելեւ բան մը չեն արժէր: Մեր Պոլսոյ գրական հրատարակը, վարժարաններու եւ ազգ. շրջանակներու մէջ, իւրաքանչիւր քաղաքական, ազգ. տեսակ իմաստը պատմագէտներու, բանասերներու, գիտականներու լեզուին մը կը հանդիպին: Ամէնքն ալ սղարմի գլուխներ. ուստ ազգասիրութիւնը իրենց վահան ընտրած՝ արգելք կը յարուցանեն ճշմարտին, իրականին ու օգտակարին գէտ: Ահա ասոնք են մեզ առաջնորդները...

Բայց ինչ ընեն խեղճներ. Խմբագրի միջոցով մեզնե՝ Հայոց ինքնագիտութեան եւս զարգացումը:

Յ. ՊԱՆԻՍ 1 Յունիս 1897:

ԳԻՏԵՐՈՒԿ ԳԻՏԵՐՈՒԿԱԾ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ
ԵՂԻՍԵՐԵԹՈՒԳՈՂՍԱՌԵ ՀՈՐՈՑ
ՎՈՂԵՄԻ ՎՈՐՁՈՒԹԵՆ ՎՐՈՑ

(Հարմարութեամբ Եւ Վեր)

Երբ եղիսարեթուպոլսոյ ազգայինք, իրենց գլուխն կ'ած այլեւայլ խառնակութիւններէն քիչ մը հանգչեցան, ասոնքն գործքերին եղաւ իրենց համար աստուածային պաշտաման տեղ մը եկեղեցի մը կանգնել: Ուստի — ինչպէս ուրիշ տեղ ալ տեսանք՝ — ձեռք ձեռքի տուած ամենայն եռանդեամբ սկսան եկեղեցի մը շինել, հիմակուան վնասէ կոշուած հրապարակին մէջ. 1723 թ: Աստուծոյ օգնութիւնը հետեւին երկուսն զի քիչ ատենի մէջ (1725) լեւոնտին անոր շինութիւնը: — Գրանսիրականիոյ լատին եպիսկոպոսը՝ Պարոն Յովհ. Անգղիոյ կոմս Սիկիզմոնտոս Գորնթիթի երկրին այն ատենի վերին կառավարին ներկայութեամբ զանկալ օծեց: Աս երկրորդը, քարաշէն եկեղեցին Ս. Երրորդութեան նուիրուեցաւ: Եւ նի խմբ անուանով — թէպէտ շատ ողորմելի ու երեսէ ձգուած վիճակի մէջ — մինչեւ այսօր կանգուն կեցած է:

Սակայն այս եկեղեցին, բաց անկէ՝ որ շատ ցած տեղւոյ մը վրայ էր — որովհետեւ շատ հեղ, եւ ի մէջ այլոց 1763 թ. Գիւգիլիէօ գետին ալիքներն անոր նոյն խոկ մինչեւ սրբ-

Եւ ՏԻՐ Հայր Սեդրակեթուպոլսոյ, Ա. Հատար. ԷՂ. 27:

բարձր հասած մտած էին, — չէր ալ համապատասխաներ որ ըստ օրէ բազմացող հաստացելոց թուոյն: Անոր համար ազգայինը մտածեցին, որ մէկ կողմանէ ապահով եւ մէկալ կողմանէ մեծագոյն եկեղեցի մը կանգնեն: Ուստի համագումրէն ետեւ, որ այսուհետեւ այս եկեղեցին լինէ իր ցած դիրքին ու լինէ միանգամայն փոքրիկ թանձր համար բաւական պիտի չըլլայ հաւատացելոց ապագայ պիտոյրը լեցնելու — շատ մը խորհելէ, խօսելէ ու վիճելէ ետեւ — որոշեցին, որ մեծ հրապարակին արեւելեան կողմը՝ քաղքին ամենէն գեղեցիկ ու բարձր կէտին վրայ, Արափիկան գոլէկին դիմաց, նոր կաթողիկէն շինութիւնն սկսին:

Իրօք ալ, 1766ին՝ մեծ հանդիսութեամբ անոր հիմը դրուեցաւ Պայդպեան լաւին եպիսկոպոսէն:

Թեպէտ սառոր վրայ այն քանին քաղաքային ժողովքներուն մէջ քիչ բան կը գտնենք գրուած. սակայն եկեղեցւոյն պատմութեան կամ մանաւանդ տարեգրութեանցը մէջ յաջորդ յիշատակաց արժանի արձանագրութիւնը կը կարդանք:

«Շնորհօք եւ օգնութեամբ Աստուծոյ, Ի հայրապետութեան Արաքլան Պապին Երեքտասան Երրորդի իղէմայ, Ի կայսերութեան օգոտափառ Յովսեփայ Երկրորդի եւ թագաւորութեան Մաճարաստանի, եւ Ի Պետութեան գաւառիս Առաքելեկան թագուհւոյն Մարիս Թերեզիային, եւ ընդ քրտնաջան եւ Առաքելաշնորհ հովուապետութեամբ գերապայծառ Եպիսկոպոսին Յովսէփ Անդանի Պոյգոյեանց եւ Ի Զօրապետութեան Բաջընտիր Անդրէա Հատիքեանց եւ յորժամ ըրէր Առաքելոցութիւնն, զգահանայական պաշտօնն կատարէին վերապատուելի Տեառք, Յովհաննէս Քրէկունց, Բարեկանց, Թեոփորոս Մէտիաշցի, Անդոն Լազարեպանեանց, Վարդան Եարութիւնի, Սերովբէ Մարկոսեան: Եւ Դատաւորութեան Աշա խընկանտի Ամիրայեան եւ Ի քաղաքական գրադրութեան լուսնիկ Ամիրայեան. Ղազարի Օհանեանց, լուսնիկ Թորոսեանց, լուսնիկ Ոսկերիջեանց, նիկօր Աշաւաբեանց, Անիսենտի Մանուկի Իսիգուձեանց, Դուսէրի Վարդիկեանց, Թորոսի Ունանեանց, լուսնիկ Բադրուպանեանց եւ եկեղեցականութեանց վարդանի Եօլպէյեան եւ տեփանտի Պօշտախեան, եւ Ի զատագովութեան Բաղաքեան բարեւոյն Աշա Մանուկի Չիգիեանց, եւ Ի գրագրութեան Պատուելի Մուգային Պետրոսի Չիգիեանց, Խաչգոյի Անդրէասեանց եւ այլ պատուական

Քաղաքացւոց զտաճարս զայս Ի փառս Ամենակալին Աստուծոյ, ընդ պաշտպանութեամբ սրբոյն Եղիսաբեթայ, յատուկ ծախիք Եղիսաբեթ քաղաքս այս Հայոց, ընծայէ, Նուիրեւ եւ Մատուցանէ. Եսմի Տեսան փրկութեան մերոյ 1766 յամենան Յուլիսի 22 օրն, եւ ըստ Հայոց ՌՄԺԵ. որ է Հաղարբորդի. Հարեւրեորդի Հնգնասանս Երրորդի, »:

Կարծես թէ Աստուծոյ մատը կար գործոյս մէջ՝ այնպէս զարմանալի արագութեամբ յառաջացաւ. հոյակապ շէնքը՝ Ամրող հին ու սրբաւայրը ըմբռնաւ տարւոյ մը մէջ: — Սակայն հարկ եղաւ, որ քանի մը տարի գագրի շինութիւնն, այլ եւ այլ արգելքներու, տեսութեանց տարբերութիւններու եւ ուրիշ՝ մեզի անծանօթ պատճառներու համար: Ի մէջ այլոց, որովհետեւ յատակագիծն արտաքոյ կարգի մեծ առնուած էր, հարկ եղաւ քիչ մը պզտիկցնել:

1777ին՝ քաղաքային վարչութիւնը, քահանայը եւ բոլոր ժողովուրդը, միացեալ զօրութեամբ, նորէն ձեռք զարկին շինութեան, եւ այնպէս ետանդեամբ ու յաջողութեամբ շարունակեցին անոր շինութիւնը, որ վեց տարի ետքն, այսինքն 1783ին՝ Ի վիճակի եղան, ոսկեզօծ մեծ խաչերը՝ բարձրաբերձ աշտարակներուն գագաթը կանգնելու:

«Յուրախութիւն ամեն ազգայնոց, կ'ըսէ ժամանակակից յիշատակարան մը, հոն կը փայլէր՝ քաղքին կենդրոնը, մայր եկեղեցին, »: — «Աս հանգիպեցաւ — ինչպէս եկեղեցւոյս պատմութեանն արձանագրութիւնը մանրամասնաբար առջեւնիս կը գնէ — Հայոց ազգին Դարասիրտանիս գաղթելուն 129 երրորդ. Եղիսաբեթուպոլիս գաւուն 98 երրորդ, առաջին առանձնաշնորհութեան կնիդակին 55 երրորդ. եւ Եղիսաբեթկոպոլսոյ եկրկալութիւնը գնեկէն եւ այս մասին ընդունած թագաւորական տուջութեան թղթին ընդունելութենէն 25 տարի ետքը:

Պրկին աշտարակաց խաչերուն տակն եղած ահագին գունաւորուն մէջ զետեղուած խեղ մը յիշատակարանաց մէջն կը քայլեր միայն յաջորդները:

«Այս՝ Եղիսաբեթի պատուոյն նուիրուած եկեղեցին, որուն շինութեանը համար Մարիամ Թերեզիա թագուհին 6000 ունեական ֆիօրին ընծայած՝ եւ ուրիշ հոգեւոր եղբայրութիւններ եւ ընկերութիւններ իրենց կարողութեանը համեմատ առատաձեռնութեամբ նպաստամատոյց եղած են — կանգնեցան» Պրաշխան ասհմէն սերող Պիոս Զ. սրբապան Պապին, Յովսէփ Բ.

Հոռմեական կայսեր եւ Գրանսիւրաւանիոյ իշխանին կառավարութեանը. — արթուն հոռմեական տնտեսական կայսերական, պարոն պահուէլ Պրոքթէրին՝ վերին կառավարին, Մանուէլ Պրոքթէրին Բրայս զօրապետ իշխանին, Յովհ. Մկրտիչ Գարաշնեան աւագերիցուն եւ ժողովրդապետին, Մարտինոս Բարոյի, Անտոն Բորուսի, Յովհ. Տօմպի, Յովհ. Ոսկերիւեան, Մարտինոս Ֆորպեան, Անտոն Մուրատ եւ Գրիգոր Պետրոսովիչ Տոգարարձու քահանայներուն — դարձեալ՝ աղետական Անտոն Խաբալուց լիւսաւոր զատաւորին, եկեղեցւոյս բարերարին. ինչպէս նաեւ իր խորհրդականներուն Միքայէլ Տանիւլեանին, Ղուկաս Տանիւլեանին, Մանուէլ Չիքիին, Պետրոս Գէօրգեօն, Գրիգոր Խաբալուցին, Մարտինոս Բագրուպանին, Զաքարիա Զաքարեանին Միքայէլ Չիքիին, Ղուկաս Իօզիւլէին, Յակովբ Բօքին, Ղուկաս Լէնկէլէին, Անտոն Մարգոնֆի զիւսուր քարտուղարին, Յարութիւն Սընգուլ-զրեան օգնական քարտուղարին եւ Յովհաննէս Մարգոնֆիին կամ Արաճապին աստեղապետութեան աստեղը. — Հէնքին վաղ Տակոռնեան եղանակով ըզբարիաշ, Պետրոս Խաբալուց, Պետրոս Չիքի, Յովհ. Գապուկով, Յարութիւն Գապուկով, Գրիգոր Ֆօրպ, Միքայէլ Խաբալուց, Թէոդորոս Տանիւլէ, Անտոն Սըճախեան, Յովհաննէս Զաքարիա, Պօղոս Դանիւլէ, Անտոն Խաբալուց, Ստեփանոս Կաշաբար, Անտոն Ղուկասեան, Թիմօթաւարութեան վերահասուէլ, Գրիգոր Բագրուպան, Աստուածատուր Ոսկերիւլ, Խաչիկ Վեդոյ, Մարտինոս Չիքի, Մարտինոս Մադիկ, Մանուէլ Բօք, Տանիկ Լէնկէլէ, Մարտինոս Բէլ, Անտոն Գապուկով: Եկեղեցւոյ եկեղեցականներն էին, Մարտինոս Եօլպէյ կամ Կաշաբար եւ Ստեփանոս Պօնախ. — տիբացու՝ Խաչիկ Էսիլի. — լատիններն եւ հոռմեական լեզուներու ուսուցիչ՝ Իգնատիոս Զիրեազ, գերմաններն կը սորվեցնէր՝ Կարոյոս Գրիշ. իսկ Տայերենը՝ Յովհաննէս Ֆրենգուլ: — Հէնքին ճարտարագետն էր՝ Փրանկիսկոս Խիւրէր՝ Գլուժցին, աստղագործը Անտոն Խաբալուց. աստղագործ որմնագիրը՝ Յակովբ Մարինի, պղնձագործը՝ Յովհաննէս Շտէլլեր. նկարիչը՝ Ալեքանդր Զարվաշի. — Այս միջոցիս Պաշտպանութեան երկրաւարութեան հոգաբարձութիւն կ'ընէր Գարբիէլ Շարոյի. իսկ անմահ յիշատակաց արժանի Մխիթարէն Տիմուրազ վեհապետի վանքին — Տոստեղի՝ Պետրոս Գորոյց կամ Քեխեան քաղաքացիին եւ խորհրդականին կանգնուած — վանատան անդամներն էին, Բարսեղ Լասլովիան՝ մեծաւոր, եւ Ֆիլիպպոս

Գապուկովեան ու Բարթեղիմէոս Գապուկովեան:

Այս յիշատակարանը մեր յատուկ ձեռքը գրեցիք, մեր սերընդը համար. եւ մեր կնքովը կնքեցիք. Եղիսաբեթուպոլիս. 1783, Յունիս 19:

Յովհ. Մկրտիչ Գա. Մարտինոս Բարոյի Երանի, Ե. ձ. աւագ. ձ. օգնական քահանայրէց եւ ժողովրդապետ եւ քարտուղար, Եղիսաբեթուպոլսոյ:

Դէպ ի Գիւգիւլէօ գետ նայող խաչին տակի մեծ գետին մէջ դրուեցան նոյն օրը խէն մ'ուրիշ յիշատակարաններ. — Ասոնց մէջն մէկը կը բովանդակէ Հայոց այս կողմերը գաղթելուն համաձայն պատմութիւնը: Այս՝ եկեղեցւոյ տան պատմութեանը մէջ (Historia domus) անցուած լատիններէն արձանագրութեան թարգմանութիւնը կը ներկայացնեն՝ հոս ընթերցողաց համար. — «Երբ նախնիները՝ առաջին հէղ 1654 ին գաղթեցին Գրանսիւրաւանիա. եւ տեղաւորուեցան զանազան քաղաքներ, — Պրաշով, Պիսկոյից, Գանդա, Ճուրճով, Չիք Սիւրվիլ, Չիք Էսմիլեօ, Կուրկինի: Ասոնց մէջն աստ մը՝ Կերլոյ Հայաքաղաք եւ ուրիշ մը՝ Պաշտպանով գաղթեց, Հիմակ երկուքն ալ ազատ, արտօնացեալ քաղաքներն են: Միայն Հայեր կը բնակին հոս: Ասոնք ինչպէս նաեւ Ճուրճիցիք ու Սիւրվիլցիք յատուկ հայտանք քահանայներուն: Բայց մեր մէջէն շատերն առեւտրով պատճառաւ՝ Սիւրվիլ, Գլուժ, Անտոն, Գորոսայ, Տրվա, Մարոշ-Վաշարհէլ, Սաուվարոշ, Սաս-Սեպէլ, Ուսկորհէլ, Սաուվիլէն տեղաւորուեցան: Ուրիշները՝ Հունգարիոյ պլէնայլ քաղաքները — Նովի-Վարոս, եւ Արատ. ուրիշները՝ Պանադ — գաղթեցին եւ հոն կալուածներ գնեցին: Այսպէս՝ ի մէջ այլոց աղետազարմ՝ Ղուկաս Լազար, մեր աղբին սիւնն ու պարծանքը. եւ աղետական Սահակ Քիչեան, երկուքն ալ տակից յառաջ մեր քաղաքին խորհրդականներն էին:

Ազգայնոց ամենէն մեծ գաղթականութիւնն — անոր աղետական մասն ու քահանայը — Միւսա Զիլիֆաւար օղու եպիսկոպոսն առաջնորդութեամբ, 1669ին եկան հոս Մուրտավիայէն: Ասոնք՝ եւտիբականութիւն եւ ուրիշ հերձուածող աղանդներ կը գաւանդէին: Բայց Միւսա՝ Ա. քանտիոս Վրդարեան, Հոռմ սորված հայ քահանային աշխատութեամբ 1685ին Բալլավիլինի, առաջնական նուիրակին առջեւ ուղղափառ հաւատքի դասնութիւն բրաւ ու

գարձաւ Դրանսիրուանիա. ուր քիչ մը ետքը վախճանեցաւ: — Երկրորդ Լուսաւորչի մը պէս երեւան ելաւ Աւքսնտիոս Վերգարեան. եւ Լայոց փոքրիկ հօտը՝ հաւատքի լուսոյն մէջ սկսաւ ցոլարճանալ, ու կուրուքեան միութենէն արձակուիլ: — Մինաս եպիսկոպոսն մահաւանդեալ ետեւ Ա. Լեւորդոսու կայսեր եւ ԺԱ. Խննդկէտիոս քահանայապետին գլխութեամբ, Աւքսնտիոս քահանայապետի տնտրողով, Դրանսիրուանիոյ Լայոց առաքելական փոխանորդ առնուեցաւ: Ինչ — ինչպէս Անտրեաս Իլյէշ կ'ըսէ — երբ լատին եպիսկոպոսն — բողոքականաց իրեն դէմ բռած դաւաճանութեանց հետեւութեամբն՝ իր մեղքէն իւրեւր հարկաւորեցաւ — չէ թէ միայն հայ, այլ նաեւ լատին եպիսկոպոսին պաշտօններն ալ կատարեց:

Եկեղեցւոյն տարեգրոցը մէջ գրուած կը գտնենք թէ աշտարակին գունդերուն մէջ զեփեղեղած՝ դրուած ըլլան նաեւ յաջորդ կրկին հայ յիշատակարանները:

Առաջինն, որն որագգայնոց Դրանսիրուանիա գաղթելուն վրայօք կը խօսի — յայտնապէս՝ ճուրճովի հայ եկեղեցւոյն մէջ պահուած տարեգրոց յիշատակարաններէն առնուած է, մէկ երկու յաւելումաւով եւ կրճատմամբ. այսպէս: «Յաղպիս գաղթական եւ իրման ազգին հայոց աստ ի ճուրճով եւ յետոյ ի Դրանսիրուանիայ: Յամի Տեառն 1654 եւ ի Թուարեքութեանս արամեան ազգին Եւք. սկիզբն արար առնել զընկուլութիւն աստանոր, Ազգայն՝ մակառուսմբ հըրձ կողեցեալն եւ եղբայր իւր Վարդիկ: Եւ զկնի սոցա եկն Մարտիրոսն Գանտրեան. եւ այլք բազումք յաջորդապէս. Յետ սոցա՝ զկնի ոչ յոլով ամաց վասն խռովութեան եւ վերգովմանց երկրին Պուղտանաց որ ի գաղափաց. թախրաց եւ այլոց ազգաց՝ վշտանայր զանանայն վշտօք, խորկեցաւ ազգն մեր յիւրաքանչիւր քաղաքէ իւրոյ տալ եւ դիմել աստ ի Դրանսիրուանիայ. Որք նաեւ աստանոր ի ճուրճով արարին զընկուլութիւն ընդ ամս յոլովս. ապա աստի ցրուեցան ընդ այլ քաղաքս Դրանսիրուանիոյ, եւ ոմանք զկնի դադարման խռովութեանն, դարձան անդրեւ յերկիրն Պուղտանաց. եւ ոմանք մնացին աստ ի ճուրճով մինչեւ ցայսօր: . . . Ապա մինչ եկն բազմութիւնն հայոց յերկրէն Պուղտանաց՝ եկն ընդ նոսա գերապայծառ եպիսկոպոսն իւրեանց, Միւնաս Վարդապետն, Զիւլիֆտար օղլու կողեցեալն եւ այլ բազում քահանայք, որոց անուանք են այսպիսի, պատուելի Տէր եղիպն Սէշօզի. Մընտրուլ անուանեալն. որ էր աւագ քահանայ, ընդ

բոլոր երկրին Պուղտանաց, Պատուելի տէր Խաչատուր, Ճրպչըրիան կողեցեալն: Պատուելի տէր Ալաշն, պատուելի տէր Զատիկն, պատուելի տէր Թորոսն. պատուելի տէր Մինասն Ասցի. պատուելի տէր Խաչատուրն Սուլիման, պատուելի Տէր Վարդանն Ասցի: (Եւ սա է առաջին ժողովրդապետն սեղոյոյ. որպէս ի վերջ յիշեցաք լատին բարձրագոյն՝ Երեմիոյ պարկն, երկրորդ մատենագրին): Պատուելի Տէր Աստուածատուրն խօճայ նիգօշեանն, որ աստ ձեռնադրեցաւ ի նոյն վերոյգեալ Մինաս Վարդապետէն: (Եւ սա այս Տէր Աստուածատուրն, խօճայ նիգօշեանն, է նախկին պապն տոհմին, որ առ այժմ աստ ի քաղաքի մերուն՝ մակառուսմբ բազմապէս, կամ որ նոյն է բաբոյեան յորդորեալ կոչի):¹

Մէկալ հայերէն յիշատակարանն է յաջորդը:

«Եւ այս էր առաջին օրինակն (այսինքն. Շնորհար. եւ օգնութեամբ Աստուծոյ ի հայրապ. . . եւ այլն. զոր վերը՝ 62 էջին մէջ արդէն յիշեցինք) զոր կամեաք ի նորաշէն եկեղեցւոյս վիմին յատակս հիմանցն զնշրջնարկանել: Այլ քանզի յաղաքս բազում պատճառաց ի վերայ եկեղեց, զսոյն զայս գիր յայնժամ անդր դնել ոչ կարացեալ վասն մշտնջենական յիշատակի ընդ այլ նմանիս, աստ տեղագրել յարմար եւ պաշտօն երեւեցաւ, նաեւ հայկազեան բարբառով զգոյշն Մատենագիրս. որպէս զի ի դարս դարս տուց, որք զկնի մեր գաղթ են՝ ստուգիւ գիտացեալ ի միտս բերցեն, թէ աստ առաջափառ հայք բնակալք են. եւ զէնքս իւրեանց մինչեւ ցայսօր անխափան պահեալք են. եւ յամենաեանն պաղատանօք աղաչելով ի սրտէ ցանկամբ, որպէս զի յաջորդք մեր ի նոյն հաստատ մնացեն եւ զառաջնորդս իւրեանց, որք զայս սեղի խաղաղական բնակութեան հոգւոյ եւ մարմնոյ հանգստեան պատրաստեցին, ազգութիւք յիշատակել մի մոռացին. եւ առաւել եւս հոգւով շափ գուն գործեսցեն, զի եւս քան զեւ թէ ի հոգւէորս եւ թէ ի մարմնաւորս օր ըստ օրէ յառաջագէմ գնացեալք, խաղաղութեամբ մնան. միաբանութեամբ եւ միախոհ սրտի մտօք մինչեւ ի կատարած աշխարհի անվերջութիւնս, ի մեծազոյն փառս Աստուծոյ, ի

1 Թափափօնի մէջ առնուած պարբերութիւնները ճուրճով արձանագրութեան մէջ չկան. — ու դեռայս, իսկ ապա ի Բաղդադի միտմով ըստանները՝ չեն թէ ճուրճով, այլ եղիպեթիսկոպոսն Նկատմամբ ըստան են: — Համաժամեալ արձանագրութիւն. «Հազգե Ամօթեպիտ» 1896 տարւոյն 66, 133 եւ 163 էջերուն մէջ հրատարակուած յիշատակարանաց հետ:

գովեստ ամենեւեալ կուսին Մարիամայ, Հայոց ազգիս յոտար յերկրիս յատուկ հովուանաւոր Մօր. ի Պատիւ Սրբոյն Գրիգորի Հայաստանեայց Առաքելաւորհ լուսաւորչի, որոյ Հայրական գորովագուժ բարեխօսութեամբն ի բազմազան դարանակաւութեանց ալ ազգի թշնամաց, ոչ միանգամ գերեծալ, յաղճող գտաք: Յամի փրկչէն 1783 եւ ի թուին Հայոց ոմբ:

Թէ եկեղեցւոյն շինութիւնն որւափի եկած է, չենք գիտեր: Անոր ծախքին հաշիւը կամ գրուած չէ, եւ կամ կորսուած, աներեւոյթ եղած է: Գարաշնեան աւագերէցն — այն ատենի հայ ժողովրդագետն, եկեղեցւոյն ծախքը կ'ըր հաշուով 50.000 ֆիօրինի կը գնէ. որ քիչ մը քիչ, ու անհաւանական կ'երեւայ: — Թէ Մարիամ թերեզիա 6000 ֆիօրին տուած է՝ զայն փրկենք: Մանաւորը — ինչպէս վարը պիտի տեսնենք — շատ նպաստամատոյց եղած են եկեղեցւոյն շինութեանը: Եղեսարեթուպոլսեցիք՝ այս միջոցի, ո՛ր տեղ, ինչ տակ որ կրցան փրցընել, ժողովել՝ առած ու եկեղեցի կանգնեցը. գանձանակին մէջ գրած են: — Ասոր վրայօք, ի մէջ այլոց, յաղորդ գէպքը կը գտնենք քաղաքային ժողովոյն մէկ արձանագրութեանը մէջ: Մանուկովիւ խարիպն (աղբատ) քով՝ մեռած ատեն, գտնուեցան 102 ֆիօրին, զոր ինք՝ գտնէ գուռ քարելով ժողոված էր: Եւ որովհետեւ, ոչ մտախի ոչ հեռաւոր ազգական ունէր քաղքին մէջ՝ հասարակութիւնն որոշեց, որ այն գումարը եկեղեցւոյ շինութեանը գործածուի. ետքէն գտնուած 17 ֆիօրին եւ 37 քառանդանին հետ:

* 1784, 3^{ին}, 7^{րէն}, իմբրայ Կ. Տ. Պողոսին Մանուկովիւ խարիպին 102 մճրուն եւ 21 պատուիրանին կ'ըմանէ, զորնն մերեւոյն պէս համարելով գտախիւ իւր սքնկին մէջ. Պ. Մահարդարը եւ Հաստաւհր խորհուրդ արաւ. թէ որոյ հետն ղեշնի հոս քաղքին մէջ արննէտուն ողորմութեամբ քաղքըած էղիւէ, նոր եկեղեցու շինութեան մօտ applicoվաք ըլլալ, եւ խարճը իւր հոգուն համար. որն որ աւրկնցաւ ալ աւարական օրք: մժ. գաովեցաւ. եւ էկաւ նես յատուկ երեւ ըսդակը, սմայ մաճարի 17, 31, զորնն այլվի եկեղեցու շինութեան գրվեցաւ:

Եղեսարեթուպոլսու թէր հոգեւոր եղբայրութիւնները յաղորդ կերպով օգնեցին մայր եկեղեցւոյն շինութեանը:

1. Սուրբ Երրորդութեան Եղբայրութիւնը տուաւ 2120 ֆիօրին:

2. Գրիստոսի Հարչարանաց Եղբայրութիւնը տուաւ 1220 ֆիօրին:

3. Ս. Ստեփանոսի Նախավայնի Եղբայրութիւնը՝ 5229 ֆիօրին:

4. Ս. Վարդաբանի Եղբայրութիւնը՝ 2000 ֆիօրին:

5. Ս. Գրիգորի Լուսաւորչին Եղբայրութիւնը՝ 2670 ֆիօրին:

6. Ս. Յովակիմայ եւ Աննայի Եղբայրութիւնը՝ 103 ֆիօրին:

7. Ս. Միքայելի Եղբայրութիւնը՝ 406 ֆիօրին:

8. Աստուածածնի վերափոխման Եղբայրութիւնը՝ 495 ֆիօրին:

Մանաւորներէն առին՝

1. Անդրէաս Տիւգան Իւսի, Ս. Գրիգորի Լուսաւորչին խորանին շինութիւնը համար 100 սակի:

2. Աստուածատուր Վիգալեան խորհրդականը՝ 1771 ին թողուց 100 սակի:

3. Մարտինոս Չիգիեան խորհրդականը՝ 1781 ին 100 սակի:

4. Գրիգոր Գրիշեան 100 սակի:

5. Ռազվիա Յօրք այրին 100 սակի:

6. Պաղարդոզց ընկերութիւնը 70 հունգարական ֆիօրին:

7. Անտոն Խսիգուցեան 4 սակի:

8. Զաքարիա Զաքարեան ժողովեց 45 հունգ. ֆիօրին:

9. Ամիրայ Տանիւլ, թողուց 45 հունգ. ֆիօրին:

Եկեղեցւոյս մէջ զետեղուած շատ մը յիշատակարաններուն մէջ կը գտնենք Նաեւ կատարեալ վիճակագրութիւն մը այն ատենի (1784) Եղեսարեթուպոլսոյ ազգայնոց վրայ: Ասոր համեմատ 1708էն մինչեւ 1751 ծնաւ Եղեսարեթուպոլսոյ մէջ՝ 1070 տղայ, մեռաւ 1728էն մինչեւ 1751, 491 հոգի, պսակուեցան 174 հոգի: — Նոր արձանագրութեան մատենին համեմատ, այսինքն, 1752էն մինչեւ 1784 ծնաւ 1360 հոգի, մեռաւ 1742 հոգի, ամուսնացաւ 739 զոյք:

Իթէ նոր արձանագրութեան թուերն աչքէ անցընենք՝ կը գտնենք թէ — 32 տարուան միջոցին մէջ — միւրին հաշուով տարեկան ծնածներուն թիւն էր 45, մեռածներունը՝ 54, իսկ պսակուողը 23: Ասկէ կրնանք իմանալ թէ արդէն ասկէ 112 տարի յառաջ, աչքի զարնելու չափ կը նուազէր ազգայնոց թիւն: Ինչու որ

1 Գործածել:

դրեթէ 20 հարիւրէնայ աւելի էր մեռածներուն թիւը՝ քան ծնածներունը:

Այն միջոցին, այսինքն 1784 ին, Եղիսաբեթուպոլսոյ Հայոց թիւն էր, 1682: — Ասոնց մէջ կար՝ չափահաս երիկ մարդ՝ 618, տղայ՝ 222. — չափահաս կնիկ՝ 610, անչափահաս աղջիկ՝ 232: —

Եստ աւելի տխուր պատկեր մը կը դնէ առիւնիս Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգայնոց վիճակն այսօր՝ եթէ որ համեմատենք վերի վիճակագրութեան հետ՝ վերջին 32 տարուան մէջ ծնածներուն ու մեռածներուն թիւը: Ինչու որ՝ 1864էն մինչեւ 1896 ծնած է Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ 429 տղայ, մեռած է՝ 548 հոգի, պսակուած 147 զոյգ: Ուսկից կը տեսնենք, թէ տարեկան ծնածներուն միջին թիւն է 13 հոգի, մեռածներունը 17՝ իսկ պսակելոցը՝ 4: — Եւ որովհետեւ այսօրուան օրս Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ կայ 410 հայ, ըսել է թէ վերջին 112 տարուան միջոցին մէջ՝ անչափ նուազած է հոս ազգայնոց թիւն, որ մնացած է միայն չորսին մէկը:

ՅՈՎԱԿ. ԱՆՆՅՈՒ

ՄԱՅՆՆԱԽՈՍՍԱԿԱՆ

Armenische Grammatik von Hübschmann. Հայերէն Զերականութիւն Ի Հիւսիշման, Մասն Ա. Հայերէն ստուգաբանութիւն, Հատուած Բ: Հին Հայերէնի մէջ Ասորերէն եւ Եւնաներէն փոխանութիւնը բնութիւն, եւ ընդի հայերէն բառերը, Լայպցիգ, Քրայստոնք Եւ Հէրտզ, 1897, 8՝ ԻԲ+292, 5 մարկ (— 7 Քր.)

... Die Lautverhältnisse des Armenischen (sind) noch nicht nach allen Seiten durchschaut. (Hübschmann էջ ԺԲ.)

Ուրախութեամբ կը ներկայացնենք հայ լեզուագէտներու՝ բազմահմուտ հեղինակի մը հայերէն քերականութեան Ա. Մասին ք հատուածն ալ, որով՝ ինչպէս բնաբանէն կը տեսնուի, կ'ամրոշկանայ իւր հայերէն քերականութեան Ա. Մասը (Ստուգաբանութիւն), եւ երկու հատուածներն ի միասին կը կազմեն 573 էջով պատկառելի հատոր մը:

1 Յեւ Հատուած Ա. «Հանգ. Ըմբոսայ» 1896, Թուիս, էջ 182—184:

2 Առաջին հատուածին սկիզբը խոստացած էին հրատարակելներ թէ մէկ տարան միջոցին մէջ պիտի հրատարակուի երկրորդ հատուածն ալ, եւ այսօր կատարուած է խոստումը: Ամբողջական գործը պիտի ունենայ (բայ ի հայերէն Ստուգաբանութեան) Բ. Մաս մը. Հայերէն լեզուի արմատները, Ժրեմիայի ու Եսայիի խափնելը, Գ. Մաս

ժողովանք ըսելու թէ այս երկատորութեան մէջ ալ պահած է հեղինակն իւր մանրակրկիտ մեթոդը, եւ իբր օտարազգի յերեւան բերած հայերէնի (գրաբարի) հմուտութեամբ, ստուգիւ զարմանք կ'ազդէ, թէպէտ կան քանի մը կէտեր, որոնց համաժող չենք: Առաջին հատուածին նկատմամբ մեր յայտնած կարծիքներուն համար հեղինակը երկու տեղ իւր խօսքը կ'ազդէ այս տողերս գրողին, բայց համոզուած չենք հեղինակին խօսքերէն. վասն զի՝ եթէ ստոյգ է հեղինակին այն խօսքը, զոր իբր բնական ընտրած ենք, թէ «Հայերէնի ձայնակն հնագոմանքը՝ ըստ ամենայն մասն քննուած չեն», առանկապէս կ'ըսենք զայս՝ հայերէնի եւ պարսկերէնի հնչական յարաբերութեանց նկատմամբ. բայց ասոր վրայ քիչ մը ետքը:

Առաջին հատուածն ալ ի միասին առնելով՝ ամրոշը գիրքը կը բաժնուի 5 մասի. 1. «Դարակերէն փոխանութիւն բառեր (էջ 9—280, որուն վրայ խօսեցանք, տ. վերը ծանօթութիւն). 2. Ասորերէն փոխանութիւն բառեր (281—321). 3. Եւնաներէն փոխանութիւն բառեր (322—391). 4. Հայերէն փոխանութիւն բառեր, որոնց աղբիւրը անստոյգ է (392—398) եւ է. 5. Բնիկ հայերէն բառեր (399—504): Այս հինգ մասերուն կցուած է իբրեւ յաւելում՝ հատուած մը (505—520), բառացանկ մը (521—573) եւ ուղղելեաց ցանկ մը (574—575):

Այս երկատորութեան նպատակն է ի մի ամփոփել՝ մինչեւ հիմայ Պրոֆեսորին ընդարձակ եւ մանր ուսումնասիրութիւններն եւ իւր քննութեան բովբէն անցնելով՝ ներկայացնել իբրեւ ամրոշը մը: Բոլորովին նոր ստուգաբանութիւններ թէպէտ կան, բայց յընդհանուր խօսելով՝ իբրեւ մը մըն է նախորդ աշխատութեանց՝ զորոնք մաս մաս հրատարակած է հեղինակը թէ պարբերական լրագրաց մէջ եւ թէ իբր առանձին տետրակներ ու գրքոյկներ: Հարկ էր այս նիւթական աշխատութիւնը կատարել, որպէս զի երբ ձեռնախօսական օրինաց եւ հայերէնի հնաբանութեան վրայ խօսի հեղինակը, հետաւումներն ունենան իրենց ձեռքը՝ հեղինակին քննութեանց արդիւնքը:

Ի մերձուտ նկատենք գիրքը:

Յառաջարանին մէջ (էջ Գ - ԻԲ) համառօտ տեսութիւն մը կու տայ հեղինակը հայերէնի ուսման զարգացման, յիշատակելով — ուղղակի եւ անուղղակի — այն ամէն հայագէտ մը. 2-րդ-3-րդ-4-րդ-5-րդ-6-րդ-7-րդ-8-րդ-9-րդ-10-րդ-11-րդ-12-րդ-13-րդ-14-րդ-15-րդ-16-րդ-17-րդ-18-րդ-19-րդ-20-րդ-21-րդ-22-րդ-23-րդ-24-րդ-25-րդ-26-րդ-27-րդ-28-րդ-29-րդ-30-րդ-31-րդ-32-րդ-33-րդ-34-րդ-35-րդ-36-րդ-37-րդ-38-րդ-39-րդ-40-րդ-41-րդ-42-րդ-43-րդ-44-րդ-45-րդ-46-րդ-47-րդ-48-րդ-49-րդ-50-րդ-51-րդ-52-րդ-53-րդ-54-րդ-55-րդ-56-րդ-57-րդ-58-րդ-59-րդ-60-րդ-61-րդ-62-րդ-63-րդ-64-րդ-65-րդ-66-րդ-67-րդ-68-րդ-69-րդ-70-րդ-71-րդ-72-րդ-73-րդ-74-րդ-75-րդ-76-րդ-77-րդ-78-րդ-79-րդ-80-րդ-81-րդ-82-րդ-83-րդ-84-րդ-85-րդ-86-րդ-87-րդ-88-րդ-89-րդ-90-րդ-91-րդ-92-րդ-93-րդ-94-րդ-95-րդ-96-րդ-97-րդ-98-րդ-99-րդ-100-րդ-101-րդ-102-րդ-103-րդ-104-րդ-105-րդ-106-րդ-107-րդ-108-րդ-109-րդ-110-րդ-111-րդ-112-րդ-113-րդ-114-րդ-115-րդ-116-րդ-117-րդ-118-րդ-119-րդ-120-րդ-121-րդ-122-րդ-123-րդ-124-րդ-125-րդ-126-րդ-127-րդ-128-րդ-129-րդ-130-րդ-131-րդ-132-րդ-133-րդ-134-րդ-135-րդ-136-րդ-137-րդ-138-րդ-139-րդ-140-րդ-141-րդ-142-րդ-143-րդ-144-րդ-145-րդ-146-րդ-147-րդ-148-րդ-149-րդ-150-րդ-151-րդ-152-րդ-153-րդ-154-րդ-155-րդ-156-րդ-157-րդ-158-րդ-159-րդ-160-րդ-161-րդ-162-րդ-163-րդ-164-րդ-165-րդ-166-րդ-167-րդ-168-րդ-169-րդ-170-րդ-171-րդ-172-րդ-173-րդ-174-րդ-175-րդ-176-րդ-177-րդ-178-րդ-179-րդ-180-րդ-181-րդ-182-րդ-183-րդ-184-րդ-185-րդ-186-րդ-187-րդ-188-րդ-189-րդ-190-րդ-191-րդ-192-րդ-193-րդ-194-րդ-195-րդ-196-րդ-197-րդ-198-րդ-199-րդ-200-րդ-201-րդ-202-րդ-203-րդ-204-րդ-205-րդ-206-րդ-207-րդ-208-րդ-209-րդ-210-րդ-211-րդ-212-րդ-213-րդ-214-րդ-215-րդ-216-րդ-217-րդ-218-րդ-219-րդ-220-րդ-221-րդ-222-րդ-223-րդ-224-րդ-225-րդ-226-րդ-227-րդ-228-րդ-229-րդ-230-րդ-231-րդ-232-րդ-233-րդ-234-րդ-235-րդ-236-րդ-237-րդ-238-րդ-239-րդ-240-րդ-241-րդ-242-րդ-243-րդ-244-րդ-245-րդ-246-րդ-247-րդ-248-րդ-249-րդ-250-րդ-251-րդ-252-րդ-253-րդ-254-րդ-255-րդ-256-րդ-257-րդ-258-րդ-259-րդ-260-րդ-261-րդ-262-րդ-263-րդ-264-րդ-265-րդ-266-րդ-267-րդ-268-րդ-269-րդ-270-րդ-271-րդ-272-րդ-273-րդ-274-րդ-275-րդ-276-րդ-277-րդ-278-րդ-279-րդ-280-րդ-281-րդ-282-րդ-283-րդ-284-րդ-285-րդ-286-րդ-287-րդ-288-րդ-289-րդ-290-րդ-291-րդ-292-րդ-293-րդ-294-րդ-295-րդ-296-րդ-297-րդ-298-րդ-299-րդ-300-րդ-301-րդ-302-րդ-303-րդ-304-րդ-305-րդ-306-րդ-307-րդ-308-րդ-309-րդ-310-րդ-311-րդ-312-րդ-313-րդ-314-րդ-315-րդ-316-րդ-317-րդ-318-րդ-319-րդ-320-րդ-321-րդ-322-րդ-323-րդ-324-րդ-325-րդ-326-րդ-327-րդ-328-րդ-329-րդ-330-րդ-331-րդ-332-րդ-333-րդ-334-րդ-335-րդ-336-րդ-337-րդ-338-րդ-339-րդ-340-րդ-341-րդ-342-րդ-343-րդ-344-րդ-345-րդ-346-րդ-347-րդ-348-րդ-349-րդ-350-րդ-351-րդ-352-րդ-353-րդ-354-րդ-355-րդ-356-րդ-357-րդ-358-րդ-359-րդ-360-րդ-361-րդ-362-րդ-363-րդ-364-րդ-365-րդ-366-րդ-367-րդ-368-րդ-369-րդ-370-րդ-371-րդ-372-րդ-373-րդ-374-րդ-375-րդ-376-րդ-377-րդ-378-րդ-379-րդ-380-րդ-381-րդ-382-րդ-383-րդ-384-րդ-385-րդ-386-րդ-387-րդ-388-րդ-389-րդ-390-րդ-391-րդ-392-րդ-393-րդ-394-րդ-395-րդ-396-րդ-397-րդ-398-րդ-399-րդ-400-րդ-401-րդ-402-րդ-403-րդ-404-րդ-405-րդ-406-րդ-407-րդ-408-րդ-409-րդ-410-րդ-411-րդ-412-րդ-413-րդ-414-րդ-415-րդ-416-րդ-417-րդ-418-րդ-419-րդ-420-րդ-421-րդ-422-րդ-423-րդ-424-րդ-425-րդ-426-րդ-427-րդ-428-րդ-429-րդ-430-րդ-431-րդ-432-րդ-433-րդ-434-րդ-435-րդ-436-րդ-437-րդ-438-րդ-439-րդ-440-րդ-441-րդ-442-րդ-443-րդ-444-րդ-445-րդ-446-րդ-447-րդ-448-րդ-449-րդ-450-րդ-451-րդ-452-րդ-453-րդ-454-րդ-455-րդ-456-րդ-457-րդ-458-րդ-459-րդ-460-րդ-461-րդ-462-րդ-463-րդ-464-րդ-465-րդ-466-րդ-467-րդ-468-րդ-469-րդ-470-րդ-471-րդ-472-րդ-473-րդ-474-րդ-475-րդ-476-րդ-477-րդ-478-րդ-479-րդ-480-րդ-481-րդ-482-րդ-483-րդ-484-րդ-485-րդ-486-րդ-487-րդ-488-րդ-489-րդ-490-րդ-491-րդ-492-րդ-493-րդ-494-րդ-495-րդ-496-րդ-497-րդ-498-րդ-499-րդ-500-րդ-501-րդ-502-րդ-503-րդ-504-րդ-505-րդ-506-րդ-507-րդ-508-րդ-509-րդ-510-րդ-511-րդ-512-րդ-513-րդ-514-րդ-515-րդ-516-րդ-517-րդ-518-րդ-519-րդ-520-րդ-521-րդ-522-րդ-523-րդ-524-րդ-525-րդ-526-րդ-527-րդ-528-րդ-529-րդ-530-րդ-531-րդ-532-րդ-533-րդ-534-րդ-535-րդ-536-րդ-537-րդ-538-րդ-539-րդ-540-րդ-541-րդ-542-րդ-543-րդ-544-րդ-545-րդ-546-րդ-547-րդ-548-րդ-549-րդ-550-րդ-551-րդ-552-րդ-553-րդ-554-րդ-555-րդ-556-րդ-557-րդ-558-րդ-559-րդ-560-րդ-561-րդ-562-րդ-563-րդ-564-րդ-565-րդ-566-րդ-567-րդ-568-րդ-569-րդ-570-րդ-571-րդ-572-րդ-573-րդ-574-րդ-575-րդ-576-րդ-577-րդ-578-րդ-579-րդ-580-րդ-581-րդ-582-րդ-583-րդ-584-րդ-585-րդ-586-րդ-587-րդ-588-րդ-589-րդ-590-րդ-591-րդ-592-րդ-593-րդ-594-րդ-595-րդ-596-րդ-597-րդ-598-րդ-599-րդ-600-րդ-601-րդ-602-րդ-603-րդ-604-րդ-605-րդ-606-րդ-607-րդ-608-րդ-609-րդ-610-րդ-611-րդ-612-րդ-613-րդ-614-րդ-615-րդ-616-րդ-617-րդ-618-րդ-619-րդ-620-րդ-621-րդ-622-րդ-623-րդ-624-րդ-625-րդ-626-րդ-627-րդ-628-րդ-629-րդ-630-րդ-631-րդ-632-րդ-633-րդ-634-րդ-635-րդ-636-րդ-637-րդ-638-րդ-639-րդ-640-րդ-641-րդ-642-րդ-643-րդ-644-րդ-645-րդ-646-րդ-647-րդ-648-րդ-649-րդ-650-րդ-651-րդ-652-րդ-653-րդ-654-րդ-655-րդ-656-րդ-657-րդ-658-րդ-659-րդ-660-րդ-661-րդ-662-րդ-663-րդ-664-րդ-665-րդ-666-րդ-667-րդ-668-րդ-669-րդ-670-րդ-671-րդ-672-րդ-673-րդ-674-րդ-675-րդ-676-րդ-677-րդ-678-րդ-679-րդ-680-րդ-681-րդ-682-րդ-683-րդ-684-րդ-685-րդ-686-րդ-687-րդ-688-րդ-689-րդ-690-րդ-691-րդ-692-րդ-693-րդ-694-րդ-695-րդ-696-րդ-697-րդ-698-րդ-699-րդ-700-րդ-701-րդ-702-րդ-703-րդ-704-րդ-705-րդ-706-րդ-707-րդ-708-րդ-709-րդ-710-րդ-711-րդ-712-րդ-713-րդ-714-րդ-715-րդ-716-րդ-717-րդ-718-րդ-719-րդ-720-րդ-721-րդ-722-րդ-723-րդ-724-րդ-725-րդ-726-րդ-727-րդ-728-րդ-729-րդ-730-րդ-731-րդ-732-րդ-733-րդ-734-րդ-735-րդ-736-րդ-737-րդ-738-րդ-739-րդ-740-րդ-741-րդ-742-րդ-743-րդ-744-րդ-745-րդ-746-րդ-747-րդ-748-րդ-749-րդ-750-րդ-751-րդ-752-րդ-753-րդ-754-րդ-755-րդ-756-րդ-757-րդ-758-րդ-759-րդ-760-րդ-761-րդ-762-րդ-763-րդ-764-րդ-765-րդ-766-րդ-767-րդ-768-րդ-769-րդ-770-րդ-771-րդ-772-րդ-773-րդ-774-րդ-775-րդ-776-րդ-777-րդ-778-րդ-779-րդ-780-րդ-781-րդ-782-րդ-783-րդ-784-րդ-785-րդ-786-րդ-787-րդ-788-րդ-789-րդ-790-րդ-791-րդ-792-րդ-793-րդ-794-րդ-795-րդ-796-րդ-797-րդ-798-րդ-799-րդ-800-րդ-801-րդ-802-րդ-803-րդ-804-րդ-805-րդ-806-րդ-807-րդ-808-րդ-809-րդ-810-րդ-811-րդ-812-րդ-813-րդ-814-րդ-815-րդ-816-րդ-817-րդ-818-րդ-819-րդ-820-րդ-821-րդ-822-րդ-823-րդ-824-րդ-825-րդ-826-րդ-827-րդ-828-րդ-829-րդ-830-րդ-831-րդ-832-րդ-833-րդ-834-րդ-835-րդ-836-րդ-837-րդ-838-րդ-839-րդ-840-րդ-841-րդ-842-րդ-843-րդ-844-րդ-845-րդ-846-րդ-847-րդ-848-րդ-849-րդ-850-րդ-851-րդ-852-րդ-853-րդ-854-րդ-855-րդ-856-րդ-857-րդ-858-րդ-859-րդ-860-րդ-861-րդ-862-րդ-863-րդ-864-րդ-865-րդ-866-րդ-867-րդ-868-րդ-869-րդ-870-րդ-871-րդ-872-րդ-873-րդ-874-րդ-875-րդ-876-րդ-877-րդ-878-րդ-879-րդ-880-րդ-881-րդ-882-րդ-883-րդ-884-րդ-885-րդ-886-րդ-887-րդ-888-րդ-889-րդ-890-րդ-891-րդ-892-րդ-893-րդ-894-րդ-895-րդ-896-րդ-897-րդ-898-րդ-899-րդ-900-րդ-901-րդ-902-րդ-903-րդ-904-րդ-905-րդ-906-րդ-907-րդ-908-րդ-909-րդ-910-րդ-911-րդ-912-րդ-913-րդ-914-րդ-915-րդ-916-րդ-917-րդ-918-րդ-919-րդ-920-րդ-921-րդ-922-րդ-923-րդ-924-րդ-925-րդ-926-րդ-927-րդ-928-րդ-929-րդ-930-րդ-931-րդ-932-րդ-933-րդ-934-րդ-935-րդ-936-րդ-937-րդ-938-րդ-939-րդ-940-րդ-941-րդ-942-րդ-943-րդ-944-րդ-945-րդ-946-րդ-947-րդ-948-րդ-949-րդ-950-րդ-951-րդ-952-րդ-953-րդ-954-րդ-955-րդ-956-րդ-957-րդ-958-րդ-959-րդ-960-րդ-961-րդ-962-րդ-963-րդ-964-րդ-965-րդ-966-րդ-967-րդ-968-րդ-969-րդ-970-րդ-971-րդ-972-րդ-973-րդ-974-րդ-975-րդ-976-րդ-977-րդ-978-րդ-979-րդ-980-րդ-981-րդ-982-րդ-983-րդ-984-րդ-985-րդ-986-րդ-987-րդ-988-րդ-989-րդ-990-րդ-991-րդ-992-րդ-993-րդ-994-րդ-995-րդ-996-րդ-997-րդ-998-րդ-999-րդ-1000-րդ-1001-րդ-1002-րդ-1003-րդ-1004-րդ-1005-րդ-1006-րդ-1007-րդ-1008-րդ-1009-րդ-1010-րդ-1011-րդ-1012-րդ-1013-րդ-1014-րդ-1015-րդ-1016-րդ-1017-րդ-1018-րդ-1019-րդ-1020-րդ-1021-րդ-1022-րդ-1023-րդ-1024-րդ-1025-րդ-1026-րդ-1027-րդ-1028-րդ-1029-րդ-1030-րդ-1031-րդ-1032-րդ-1033-րդ-1034-րդ-1035-րդ-1036-րդ-1037-րդ-1038-րդ-1039-րդ-1040-րդ-1041-րդ-1042-րդ-1043-րդ-1044-րդ-1045-րդ-1046-րդ-1047-րդ-1048-րդ-1049-րդ-1050-րդ-1051-րդ-1052-րդ-1053-րդ-1054-րդ-1055-րդ-1056-րդ-1057-րդ-1058-րդ-1059-րդ-1060-րդ-1061-րդ-1062-րդ-1063-րդ-1064-րդ-1065-րդ-1066-րդ-1067-րդ-1068-րդ-1069-րդ-1070-րդ-1071-րդ-1072-րդ-1073-րդ-1074-րդ-1075-րդ-1076-րդ-1077-րդ-1078-րդ-1079-րդ-1080-րդ-1081-րդ-1082-րդ-1083-րդ-1084-րդ-1085-րդ-1086-րդ-1087-րդ-1088-րդ-1089-րդ-1090-րդ-1091-րդ-1092-րդ-1093-րդ-1094-րդ-1095-րդ-1096-րդ-1097-րդ-1098-րդ-1099-րդ-1100-րդ-1101-րդ-1102-րդ-1103-րդ-1104-րդ-1105-րդ-1106-րդ-1107-րդ-1108-րդ-1109-րդ-1110-րդ-1111-րդ-1112-րդ-1113-րդ-1114-րդ-1115-րդ-1116-րդ-1117-րդ-1118-րդ-1119-րդ-1120-րդ-1121-րդ-1122-րդ-1123-րդ-1124-րդ-1125-րդ-1126-րդ-1127-րդ-1128-րդ-1129-րդ-1130-րդ-1131-րդ-1132-րդ-1133-րդ-1134-րդ-1135-րդ-1136-րդ-1137-րդ-1138-րդ-1139-րդ-1140-րդ-1141-րդ-1142-րդ-1143-րդ-1144-րդ-1145-րդ-1146-րդ-1147-րդ-1148-րդ-1149-րդ-1150-րդ-1151-րդ-1152-րդ-1153-րդ-1154-րդ-1155-րդ-1156-րդ-1157-րդ-1158-րդ-1159-րդ-1160-րդ-1161-րդ-1162-րդ-1163-րդ-1164-րդ-1165-րդ-1166-րդ-1167-րդ-1168-րդ-1169-րդ-1170-րդ-1171-րդ-1172-րդ-1173-րդ-1174-րդ-1175-րդ-1176-րդ-1177-րդ-1178-րդ-1179-րդ-1180-րդ-1181-րդ-1182-րդ-1183-րդ-1184-րդ-1185-րդ-1186-րդ-1187-րդ-1188-րդ-1189-րդ-1190-րդ-1191-րդ-1192-րդ-1193-րդ-1194-րդ-1195-րդ-1196-րդ-1197-րդ-1198-րդ-1199-րդ-1200-րդ-1201-րդ-1202-րդ-1203-րդ-1204-րդ-1205-րդ-1206-րդ-1207-րդ-1208-րդ-1209-րդ-1210-րդ-1211-րդ-1212-րդ-1213-րդ-1214-րդ-1215-րդ-1216-րդ-1217-րդ-1218-րդ-1219-րդ-1220-րդ-1221-րդ-1222-րդ-1223-րդ-1224-րդ-1225-րդ-1226-րդ-1227-րդ-1228-րդ-1229-րդ-1230-րդ-1231-րդ-1232-րդ-1233-րդ-1234-րդ-1235-րդ-1236-րդ-1237-րդ-1238-րդ-1239-րդ-1240-րդ-1241-րդ-1242-րդ-1243-րդ-1244-րդ-1245-րդ-1246-րդ-1247-րդ-1248-րդ-1249-րդ-1250-րդ-1251-րդ-1252-րդ-1253-րդ-1254-րդ-1255-րդ-1256-րդ-1257-րդ-1258-րդ-1259-րդ-1260-րդ-1261-րդ-1262-րդ-1263-րդ-1264-րդ-1265-րդ-1266-րդ-1267-րդ-1268-րդ-1269-րդ-1270-րդ-1271-րդ-1272-րդ-